

ХУДОЖНІЙ ДОСВІД ХХ–ХХІ СТОЛІТТЯ

DOI <http://dx.doi.org/10.18524/2312-6809.2018.26.129466>

УДК 821.161.2–311.6Шевчук:165.212

«СИН ВОЛІ» І «ТЕРНОВИЙ СВІТ» ВАСИЛЯ ШЕВЧУКА: СИМВОЛІЧНІСТЬ ЗАГОЛОВКОВИХ МОДЕЛЕЙ

Наталія Погосян, здобувач

*Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
osipenko888@ukr.net*

У статті проаналізовано заголовки «Син волі» та «Терновий світ» В. Шевчука з метою встановлення типів номінування та їх функцій у світі твору. Доведено, що обидві назви діалогії є однотипними за структурою та образним відображенням авторської концепції. Заголовки В. Шевчука представляють одну модель заголовкового комплексу. Досліджено історію виникнення заголовків, частоту вживання ключових слів у текстах романів, проєкції смислових концептів у художніх творах.

Ключові слова: заголовок, Тарас Шевченко, головний герой, роман, символічність, Василь Шевчук, концепт, воля, терновий шлях.

Проблема рамочних компонентів була і залишається актуальною як для творців літератури, так і літературознавців. З-поміж усіх складників рами художнього твору особлива роль відводиться заголовку як домінанті, першому сигнальному знаку про даний текст. Саме ним в першу чергу представляється/передається основна тема, зміст твору, особа автора.

Заголовок як філологічна проблема вже значний час досліджується вченими. Неодноразово він поставав об'єктом наукового вивчення в роботах вітчизняних (В. Кухаренко, Н. Литовченко, М. Сокол, М. Челецька та ін.) та зарубіжних (А. Ванюков, Н. Веселова, Е. Джанджакова, Ж. Женетт, Н. Кожина, С. Кржижановський, А. Ламзіна, К. Протохристова, Ц. Ракьовски, І. Фоменко та ін.) аналітиків.

Романи про Т. Шевченка Василя Шевчука також перебувають в полі зору критиків, літературознавців від моменту виходу у світ, однак питання поетики їх заголовкових моделей ще потребують доопрацювання. Тому *завдання* розвідки вбачаються у відстеженні історії появи назв творів; визначенні моделі заголовка, спираючись на існуючі

типології заголовково-фінальних комплексів; дослідженні художніх функцій заголовків.

Назви романів Василя Шевчука «Син волі» та «Терновий світ» відіграють ключову роль у вираженні авторської концепції характеру головного героя. Вони звертають на себе увагу не лише тим, що є чітко структурно обумовленими, але й в першу чергу тим, що в метафоричній формі передають авторське бачення життя однієї з фундаментальних постатей вітчизняного письменства — Тараса Шевченка. Скажімо, коли б В. Шевчук назвав перший роман діалогії не «Син волі», а «Волі син», зникли б «пафосність», «ідейність» заголовка, які містяться саме в другому слові словосполучення. Саме друге слово має нести на собі логічне і смислове навантаження і розкрити те найважливіше, що хоче донести письменник до читача. То ж випадку, якби твір мав заголовок «Волі син», вся увага письменника зосереджувалася б на життєписі долі людини, яка водночас ще й була поборником свободи. А заголовок «Син волі», навпаки, свідчить про намір автора зобразити героя передовсім як нащадка волелюбних предків.

Пристаюючи до написання першої частини романної діалогії, В. Шевчук, очевидно, уже мав перед собою заголовок свого майбутнього твору, адже заголовне слово чи фраза виникають у свідомості письменника як певний заклик, «підштовхують» його до написання тексту. Композиційно ідея «волі», «звільнення» простежується в романі дуже чітко. Слід зазначити, що у тих частинах твору, які колись були складовими біографічної повісті В. Шевчука «Вітрила» (1964), слово «воля» або спільнокореневі до нього слова майже відсутні. А на сторінках, які є новоствореними, всі похідні слова від слова «воля» зустрічаються приблизно 250 разів. Така концентрація певного смислового знаку — мінімум один раз на дві сторінки тексту — свідчить лише про одне — про запрограмованість перед написанням твору отого самого «словесного комплексу».

Таке часте вживання одного — найважливішого — із заголовних слів роману виконує функцію «двадцять п'ятого кадру», покликаною «закодувати» рецепцію читачем авторської ідеї; посилює пафос роману «Син волі», який полягає саме у тому, що це словосполучення є ключем до розуміння, «прочитання» автором образу Тараса Григоровича Шевченка. Тому, безумовно, про заголовок першої частини романної діалогії варто говорити як про один із таких, що втілює концепцію письменника та демонструє пафос твору.

Те, що заголовок роману В. Шевчука — це ключ до розуміння ідеї твору, неодноразово відзначали і дослідники. Так, І. Ходорківський вважає, що «уже в самій назві закладена ідея твору — показати Т. Шевченка як послідовного, несхитного бійця з царизмом, з його найганебнішим суспільним укладом — кріпацтвом. Цій ідеї підпорядковується не тільки біографічний матеріал, а й вся поетична творчість» [6, с. 54]. Тому не випадковим у романі є й те, що автор подає історію написання саме тих творів, котрі недвозначно свідчать про ставлення Кобзаря до царського режиму та кріпацтва («Тризна», «Думи мої...», «Сон», «Кавказ»).

Аналогічну думку висловив М. Наєнко в літературно-критичному нарисі «П'ятиліття українського роману». Прочитавши слова академіка О. Білецького про те, що Шевченкова «думка працювала над проблемою визволення», М. Наєнко підкреслив, що «проблему визволення, як головну в «ідеї Шевченка», поставив у центр свого роману... В. Шевчук. Про це свідчить і назва твору — «Син волі», і сам принцип художнього розкриття задуму. Головне в цьому — акцент на дивовижному парадоксі: син волі, а карається в неволі» [4, с. 235].

Сам В. Шевчук устами персонажа двічі тлумачить заголовок свого твору. Автор показує, як під час першої подорожі Кобзаря на Україну уже в статусі вільної людини дядько-візник назвав Шевченка паном, вважаючи на його одяг. Це спонукало героя до болючих роздумів: «Хто ж ти єси, Тарасе? Вже не кріпак. Проте й не пан. Син волі!» [8, с. 48]. Ще один епізод роману засвідчує болісні роздуми Шевченка, викликані тим, що йому при викупі склали ціну в карбованцях: «Йому ціна... Мов хрякові або коневі!.. Його, нащадка волі й сина її степів, купують і продають» [8, с. 184].

Болючі терзання двадцятичотирирічного Шевченка, який доти все життя був козачком, підпасичем, служкою, межують з невдячністю до тих, хто дбав про його викуп. З одного боку, людям вільним, які навіть не можуть уявити себе у подібній ситуації, важко зрозуміти терзання душі гордої, свавільної, але змушеної терпіти наругу, з іншого боку, молодий Шевченко був генетично напоєний тим усвідомленням, що предки його були вільними людьми. Чого ж йому каратися в неволі та ще й як найвищу милість отримувати волю з рук тих, хто колись її забрав? «Ми ж бо козаки, — палко звертається Шевченко до друга дитинства, — ми ж люди, ми всі — народ, що потрясав Стамбул,

Варшаву, кров'ю писав свою історію, свої права та вольності! Де все це нині, хто ми?! Раби німі, худоба, яку пани мордують...» [8, с. 64].

У молодого Шевченка немає ніякого трепету перед царською особою, і це, як твердить Василь Шевчук, у душі українства: «Імператор-тиран, пригноблювач, кат і душитель волі. А тут на нього моляться... Вийшли б стрічать царя в Кирилівці. Напевно, так. Виходять же до перелазів, стоять і довго дивляться, коли в село в'їжджає барвистий полк гусарів... Ба, навіть зирили, мов на якесь диво, на гурт свиней, яких чомусь переганяли з Моринців аж у Вільшану!.. А тут — сам цар!..» [8, с. 139]. Шевченко називає головну винуватицю всіх бід українців: «*Катерина — імператриця, що завдала в кріпачину всю Україну... Коли б не це, він був би вільний!.. Козак Тарас Шевченко!..*» [8, с. 156].

Важливим для розуміння символічного змісту заголовка роману В. Шевчука є тлумачення волі самим Тарасом Шевченком. О. Забужко з цього приводу зазначила: «Воля у Шевченка взагалі складний концепт, що залежно від контексту міниться цілим спектром значень: це і свобода... і влади право... і цілепокладальна дієва настанова... Без неї, волі, життя робиться «сном», насланням, галюцинаторною «марою...» [3, с. 137–138].

Всі ці три компоненти тлумачення Шевченком слова «воля» в тій чи іншій мірі наявні і в романі В. Шевчука. Воля як свобода і як протиставлення неволі є найдієвішою рушійною силою поведінки головного героя твору. Всі його думки, вчинки і прагнення автор пов'язує передовсім і тільки зі здобуттям волі для себе, для інших. Воля для героя роману — природний стан людини, а «*неволя — повільна смерть*» [8, с. 387]. Тому рефреном до настрою, притаманного Шевченкові 22 квітня 1838 року, і звучить найжаданіше слово: «Він пив вино, що змішувалося з сльозами, а серце в грудях гупало, як на пожежу церковний дзвін, й кричало: «Воля! Во-о-оля!» [8, с. 196]. Тарас хоче поділитися своєю невимовною радістю з кожним: «*Зустрічні кидалися від нього геть, а він гукав їм німо на всю весняну вулицю: «Я вільний, вільний, вільний!..»* [8, с. 196].

Концепція волі як стану людини має у романі В. Шевчука два виміри: воля душі і воля тіла. Ці виміри то поєднуються, то існують окремо. Зображуючи, наприклад, епізоди дитинства Шевченка, В. Шевчук показує малого Тараса людиною з вільною, некріпацькою душею. Це виявляється в тому, як він мститься дякові Богорському

не стільки за фізичні знущання, скільки за те, що дяк позбавив його єдиної душевної відради — списку Сковороди. Також хлопець ходить від маляра до маляра, шукаючи застосування своєму таланту, оскільки не хоче закопати власну долю в повсякденному нужденному житті. І лише на якийсь час душа зневірилася: «Мрія гасла... Все рідше і рідше його набрякли від праці руки тяглися до книжки, до малювання. Лиш випадала якась часинка вільна, лягав і спав. Неначе віл... Та й правду кажучи, життя б його було нічим не краще... Ба, навіть гірше: немов на сміх, бог кріпакові дав душу й думку» [8, с. 318].

Доля виявилася прихильною до Шевченка, подарувала йому щасливий збіг обставин і людей, які у свою чергу дарують талановитому юнаку волю: «*Рік промайнув, як світле, добре свято! Тепер він міг сказати, що почувать вільні, не панські люди в біді та радості, бо встие зазнати того й того. І, попри всі печалі й дрібні невдачі, утвердився на думці тій, що й горе людини вільної молодше частя кріпака!..*» [8, с. 204]. Позасвідомо і свідомо боротьба за волю власної душі, а потім і тіла закінчилася. Майже дев'ять років Шевченкового життя на волі В. Шевчук показує як безперестанну стурбованість неволею інших. Ось розмова, яка відбулася між Тарасом Шевченком і Гнатом Бондаренком:

« — *Збери, як можеш, гроші та й викупи свою рідню.*

— *Ми вирвемо усіх людей з неволі*» [8, с. 65].

Коли фізично Шевченко знову потрапляє в неволю — у в'язницю, цю «юдоль печалі», то його душу не владні поневолити навіть найважчі випробування. «*Кожна найменша часточка його єства кричить, волає, рветься на світ, на вільну волю, якою він не навтішався за дев'ять років*» [8, с. 6]. Цей аспект значення слова «воля» — як особиста свобода людини, незалежність — тісно пов'язаний з іншим розумінням цього слова: воля — як «владче право», як намагання не забути і повернути державні вольності своїх предків. У романі цей аспект «волі» асоціюється із Запорізькою Січчю, козацтвом і прагненням Шевченка нагадати сучасникам, чийх батьків вони діти.

В. Шевчук показує головного персонажа роману як нащадка і наслідувача героїчних предків. «*Гайдамака, справжній тобі гайдамака!*» [8, с. 278], — так називають Тараса за те, що відрізав підпругу у коня економа, і той звалився сторч головою. Тарас і не заперечує проти такої оцінки, навпаки, він гордий нею. Тому й організовує разом з другом, Гнатом Бондаренком, ігри «в гайдамаків». Для хлопців гайдамацький рух і Коліївщина — це не далеке минуле. Залишилися живі свідки тих

днів, у тому числі і дід Шевченка — Іван. Тому пізніше, уже в Петербурзі, коли створювалася поема «Гайдамаки», «головний для поетичної творчості імпульс емоційний, — як твердить Ю. Барабаш, — дав Шевченкові дід Іван, свідок і ймовірний учасник гайдамацького руху, це збагатило зображення подій неповторними деталями...» [1, с. 111].

Ще один епізод з дитинства головного персонажа засвідчує генетичну пам'ять Шевченка про козацьке минуле. Випадково забравши до печери, Тарас побачив зітлілий козацький одяг. Хлопець «хотів було взяти в руки жупан. Але той від першого ж доторку розпався на клапті» [8, с. 262]. Воля зітліла дотла, навіть залишки її розпалися від найменшого доторку. Символічного значення в романі набуває те, що малий Тарас не залишив козацькі атрибути напризволяще. Він влаштував справжні похорони козацькому одягу: «Коли останки жупана і шапки були поховані, постояв мовчки, як личить біля могили, і вийшов тихо в уже багрове, немов скривавлене надвечір'я» [8, с. 262]. Символіка цього епізоду підкреслює потужність генетичної пам'яті — тієї пам'яті, що її розцінюють як «містичну причетність» людини до ґрунту, на якому вона живе і в якому містяться душі лише її предків.

Ця «містична причетність» і кличе Шевченка під час подорожей на Україну відвідувати місця, пов'язані із запорізькими вольностями. Там він хоче знайти і знаходить ще не знищений козацький дух, хоча і час, і люди вже постаралися, щоб перетворити центр українських вольностей на згарище: «І Чигирин, гетьманська резиденція в часи Хмельниччини та після неї, зустрів його руїною та запустінням... Може, і досі сняться воронам козацькі очі, видовбані тут сто шістдесят п'ять років тому...» [8, с. 83]. Але, незважаючи на жахливі картини запустіння і забуття, Шевченко переконаний: *«На Січ ми повинні їздити, як мусульмани в Мекку! Там серце наше, одвічний дух народу й волі!..»* [8, с. 82].

Тарас Шевченко до глибини душі вражений тим, що цей дух не успадкований нащадками. Поет не погоджується з думкою Козачковського, що така вже — безталанна — доля українців. Він пристрасно заперечує: *«Ні, ми такі! Який народ так довго і покійно несе свою недолю, свою ганьбу, приниження? Коли б ще ми не знали волі... А то ж була! Діди ще наші брали до рук ножі, боролись...»* [8, с. 359].

Образ ножа у романі «Син волі» постає як символ звільнення. Коли молодому Шевченку потрібно було зобразити на картині давньоримський сюжет «Смерть Лукреції», він довго мучився над тим,

що має стати умовним центром картини, яка принесе йому сподівану волю. Рішення визріло саме собою: «У центрі має стати той чоловік з ножем, піднесеним як символ волі» [8, с. 164].

Такий символ підсилював концепцію образу Шевченка як радикального борця за визволення: «Воля — не великодня крашанка, ніхто її не подарує» [8, с. 455], — запевняє Тарас свого поміркованого співрозмовника. Ще гучніше і непримиренніше звучать слова Шевченка-в'язня: «Не бути тому довіку, щоб пан, — насильник, деспот — сам дав народу волю! Її добувати треба, в бою відбити, вирвати! Їй-богу, воля варта трудів і жертв!..» [8, с. 350].

Дещо пізніше головний герой роману так формулює кінцеву мету своїх зусиль: «Республіка — ось досконала форма держави, влади й волі!..

— А як же бути з федерацією?

— До неї ввійдуть республіки. Як незалежні, вільні і рівноправні члени, — сказав Тарас захоплено. — Дожити б того дня!..» [8, с. 436].

Ще один аспект волі — це так звана «дієва настанова», волевиявлення індивіда, що вписується в загальну художню картину твору і є одним із чинників тлумачення його назви.

«На допиті у III відділенні — зазначає О. Забужко, — В. Білозерський свідчив, що нав'язливою фразою у монологах Шевченка було «я нічого не хочу — тільки щоб люди свого не цурались», надзвичайно промовисте вольове сгедо, нестак і далеке від платонівсько-сковородинівського «пізнай себе», бо ж «не цуратися свого» іманентно передбачає, волю бути собою...» [3, с. 142]. В. Шевчук це «вольове сгедо» Шевченка розкриває у його діалозі з Іваном Сошенком, який стурбований тим, що Тарас, відколи вийшов на волю, «пустився берега» і закинув малювання: «— Як прислужуся таким мистецтвом людям, що ним зроблю для волі свого народу?..

— А віршами ти зробиш більше?

— Так. Слово має крила...

— Ти просто шукаєш щось на виправдання своїй гульні...

— Ні, намагаюся збагнути сам, що діється в моїй душі...

— Пізнай себе... Не думав, що ти читав Григорія Сковороду!

— Сократ сказав те ж саме...» [8, с. 202].

Романіст зображує Тараса Шевченка людиною, яка все життя прагнула до пізнання і вдосконалення, ішла власною стежкою, яку сама ж і прокладала: «Мав добру давню звичку — не йти туди, куди тягли або штовхали інші» [8, с. 371]. Головний персонаж твору «Син

волі» не боявся «не цуратися свого». В епізоді прогулянки вулицями Києва, яку здійснював разом з Костомаровим, Шевченко, переповнений почуттями, на весь голос заспівав стару козацьку пісню. Наляканий супутник одразу на нього зашикав. «Коли-то ще вони почують путящу пісню! — гукнув Тарас. І пожалів товариша — не став співати далі. — Ось бач, до чого ми дожилися: у Києві козацька пісня — вже щось чуже, химерне, непристойне!» [8, с. 425].

Всі ці різні аспекти волі в романі «Син волі» укладаються в гнучку і цілком виправдану систему: нікому не дозволяти топтати свою душу; не забувати, хто ти є, чийх батьків дитина; намагатися жити так, як славні предки; здобути право називатися достойним їхнім нащадком.

У якому ж значенні із трьох нами згаданих вживається заголовне слово «воля» В. Шевчуком? Сином якої «волі» є в романі Тарас Шевченко? Безсумнівно, що він є нащадком споконвічного, генетично закладеного у людині прагнення бути вільною. «*В неволі навіть звір не живе... вмирає з туги...*» [8, с. 394], — переконаний головний герой роману «Син волі». Слово «неволя» — як антитеза — зустрічається у творі майже так само часто, як і слово «воля». Стосовно цього мав рацію Д. Чижевський, який вважав: «Неправда і неволя» — не є для нього (Шевченка. — *Н. О.*) загальні етичні поняття, а «неправда» людська (царів, попів, панів...) і неволя теж людська (мужицька, українська...), і притому і та й друга такі самі, що залишилися і досі, до часів Шевченка» [7, с. 36].

Розкриттю символічності заголовка роману «Син волі» сприяють і композиція та сюжет твору. Основа сюжету роману — невольничий період життя Шевченка: арешт та перебування у Петропавлівській в'язниці. Шевченкова думка весь час лине в щасливі роки його вільного життя. Та й гідна поведінка на допитах змушує навіть його катів визнавати в ньому вільнолюбну людину. У відповідь на всі умовляння і погрози слідчих звучить: «Похилю голову меч не січе, але оминають музи, а гордїй — меч не страшний!» [8, с. 125].

Друга частина діалогії вийшла двома роками пізніше, у 1986 році, під заголовком «Терновий світ». Дуже можливо, що ця назва виникла в завершальний період роботи над твором або навіть після його закінчення. Адже перед автором діалогії стояло непросте завдання. Давши першій частині свого твору назву «Син волі», романіст змушений був шукати для другої частини, яка відтворює останні чотирнадцять років життя поета, такий заголовок, котрий відповідав би загальній ідеї діалогії.

Заголовок «Терновий світ», незважаючи на всю «глибину, точність та символічність», є дещо загальнішим та ширшим, ніж назва «Син волі», адже життєвий шлях кожного з українських класиків проліг крізь терновий світ. Підтверджує цю думку і той факт, що в українській біографічній літературі ХХ століття співзвучна назва уже була: маємо на увазі роман П. Колесника про Івана Франка «Терен на шляху» (1959).

Заголовок другої частини діалогії був «продиктований» авторові тим матеріалом, яким визначив сюжетну основу «Тернового світу». Як і в першому романі, у «Терновому світі» йдеться про невеликий проміжок часу — останні «вільні місяці перед смертю Шевченка, а як сни та спогади зображуються роки солдатчини та період після вислання. Поет уже не молодий. Його переслідують хвороби та відкритий таємний нагляд. І незважаючи на шалену популярність та масове визнання, Шевченку все частіше спливає на думку пророча поезія, написана ним одразу після визволення з кріпацтва:

*А журавлі летять собі
Додому ключами.
Плаче козак — шляхи биті
Заросли тернами...*

...Минуло ледь не чверть століття, власне, життя його минуло, а й досі між ним і рідним краєм — тернистий шлях!..» [9, с. 550].

М. Наєнко також намагається простежити спорідненість символів заголовків обох романів шевченківської діалогії: «Головну ідею «Тернового світу» В. Шевчук прагнув вияснити на стиках «звичайного» і незвичайного в житті поета. Нестерпність (терновість) побуту і велич буття його в країні, де законним було лише беззаконня, сприймаються в романі такими ж контрастними символами, як і воля і неволя в першій частині діалогії» [4, с. 3]. Доцільність такого розмежування і протиставлення побуту і духу в житті Шевченка як героя історико-біографічного роману В. Шевчука є, на нашу думку, не завжди виправданою. Слід зазначити, що й сам автор, ведучи мову про принципи побудови образу головного персонажа, наголошував, що факти біографії були лише матеріалом. Щоправда, вони — єдине ціле з духовним світом Кобзаря, який так само, як і Сковорода, був монолітним, тобто учив, як жив, і жив, як учив.

Ще один дослідник творчості В. Шевчука Н. Шудря в рецензії «Стежками тернової долі», називаючи заголовок твору «образним і

влучним», підкреслила: «На долю поета випало стільки горя й наруд, що іншим вистачило б на два життя. Арештований і переслідуваний, зневажений наймами, муштрований солдатчиною, Тарас Шевченко, всупереч нелагодам, щодня поставав на борню, ненавидів і любив, приречений триматись на вістрі лева під недремним царським оком, в цупких обіймах «неронів лютих»... Але в стражданнях і муках тисячі разів воскресав сам, коли вихлюпувалися на аркуш думи — єдині провісники надії...» [11, с. 5].

Як переконуємося, і М. Наєнко, і Н. Шудря символіку заголовка зокрема і твору в цілому вбачають у протиставленні нестерпних умов життя Шевченка і прометеїзму його духу. В. Шевчук відтворив не лише епізоди фізичного та морального нищення поета, а і його, Шевченкові, власні терзання та муки в часи відносного життєвого благополуччя та суспільного визнання: «*Дістав зі столу відбиток свого портрета... підсунув ближче свічку зі свічником. Вдивлявся, і сум поймав стривожену, зболілу душу. Кажеш, що вже на вольній волі, а сам увесь — тяжка жура; торкнився — і бризнуть сльози. Зморшка між бровами — мов борозна...*» [9, с. 10]. Мабуть, пояснюючи символіку заголовка «Терновий світ», варто говорити не лише про терни як зовнішні обставини життя, а й про властивості характеру самого Шевченка як вічного шукача правди.

О. Забужко, пояснюючи трагічність світогляду Шевченка, наводить його власні слова: «О, Боже мій, Боже мій! Я такий щасливий, такий безкінечно щасливий, що мені здається, я задихнуся від цієї повноти щастя, задихнуся і помру. Мені неодмінно потрібне хоч яке-небудь горе... а то... що б я не задумав, чого б не побажав, все мені вдається» [3, с. 60–61]. Літературознавець називає цей душевний стан «потребою горя» і наводить два його виміри. Перший, загальнолюдський, «виводить на тему пізньоромантичного метафізичного бунтарства — в істоті, богоборства, адже гостра невдоволеність гладеньким та безперешкодним плином життя... є не що інше, як — в античних термінах висловлюючись — спірка з богами...» [3, с. 62]. Другим виміром трагічності буття у Шевченка, на думку О. Забужко, «була суто шевченківська потреба правди...» [3, с. 64]. Отже, до цілком традиційного тлумачення буття Шевченка як «тернового світу», спричиненого «злою волею» інших людей, варто додати і суто шевченківську «потребу горя» і вже з огляду на це з'ясувати, чи відповідає суть заголовка роману «Терновий світ» його текстовій реалізації.

Автор роману, поставивши собі за мету дати власне «прочитання» життєдіяльності Шевченка, обирає для цього таку форму вираження задуму, як внутрішній монолог. Це одна з найефективніших та водночас і найризикованіших форм передачі чужої думки, оскільки вона вимагає від автора історико-біографічного твору, крім усього іншого, ще й глибинного, до найменших подробиць, знання біографічного та історичного матеріалу.

«Психологія в моїй «Тарасіаді», — запевняв В. Шевчук, — не довільна. Вона також значною мірою документальна, оперта на художні твори, спогади, наукові дослідження — чужі і мої». Прикметним є епізод, де показано Шевченка, який перебуває в Києві під наглядом і чекає своєї подальшої долі: «Узяв перо, вмочив і написав на аркуші, вгорі, над віршем: «Сестрі». Пробіг рядки очима... і зупинився, вражений пророчістю рядка про власну долю...

*І в хвилі човен порина
«Мій братику, моя ти доле!»
І ми прокинулися. Ти...
На панцині, а я в неволі!
Отак нам довелося йти
Ще змалечку колючу ниву!.. [9, с. 91].*

В. Шевчук, «проектуючи» з тексту твору його заголовок, керується в даному випадку Шевченковим визначенням власної долі як «колючої (тернової. — Н. О.) ниви». Чому ж асоціює Шевченко власне життя з нивою? Чи не тому, що «життя прожити — не поле перейти»? Чому наскрізним у романі є бажання героя купити землю над Дніпром, побудувати хату (навіть проект уже був готовий), посадити садок? Є. Сверстюк пояснює це тим, що «жило десь у його натурі від землі, від минулого селянського роду, від природної потреби орати... Але те щось було тільки пам'яттю роду. Свій вибір зробив маленький Тарас, покидаючи своє село» [5, с. 97]. Тому можливо розглядати «терновий світ» у романі і як терновий шлях до України. Вперше це було усвідомлено на засланні у 1849 році: «...А на Україні... Боже, чи він її побачить хоч краєм ока?.. Мабуть, тут і помре, і ляже в чужий пісок...

*Заросли шляхи теренами
На тую країну...» [9, с. 188].*

Але парадигмою «тернистий шлях — шлях до України» В. Шевчук в романі не обмежується. Таким же тернистим, на думку автора, Шев-

ченко уявляє і своє перебування на засланні: *«Щосили зціпив зуби, щоб зупинити сльози, які уже душили горло й ось-ось могли йому заслати очі. Повинен бути кременем, бо це лише початок, бо попереду ще довгий-довгий незнаний шлях по муках, тернистий шлях»* [9, с. 151]. Автор роману показує, що Шевченко передчував майбутні труднощі і називав перепони на шляху до мети тернами.

Тернами, як показано в романі, був устелений і шлях Шевченка до істини. Характерною на цьому шляху була «спірка з богами», яка засвідчує бунтівний дух Шевченка, шукання ним правди, справедливості. Тому «Шевченкові оскарження царизму, — як вважає І. Дзюба, — переростають зрештою у моторошні запитання й рахунки до Бога. У дивовижну молитву-прю» [2, с. 81]. Переконливий приклад — один із внутрішніх монологів головного персонажа роману: «Як же йому лежати, господи, коли роботи стільки і стільки добрих намірів, коли він чує стогін з усіх усюд уярмленого народу!.. Чи ти навмисне, господи, послав на мене хворість, щоб прислужитись панству?.. Щось тут не так... Якась гірка несправедливість!..» [9, с. 270]. Та й взагалі уся творчість Тараса Шевченка — це, за словами О. Забужко, «безпосередній діалог людини з Богом» [3, с. 15].

Думка про тернисті шляхи його долі виникає в героя роману «Терновий світ» ще й тоді, коли його на засланні покидає поетична муза. Визнаючи, що для поетичного натхнення йому потрібно, щоб боліла душа, а не тіло, Шевченко-солдат розчарований тим, що виходить з-під його пера. Він написав перші рядки повісті «Наймичка» російською мовою і — «поклав перо, перечитав написане, й слова потонули в тумані сліз. Не знав і сам, що діється з його душею, чого їй так зробилося жаль Поезії?.. Чи, може, чогось такого, чого збагнути розумом він ще не міг?.. Сидів і слухав думу, що німо й тихо плакала...» [9, с. 249].

Є. Сверстюк вважає, що «уся споруда Шевченкової моралі тримається на його вірі в силу морального поступу. Під нею не було відстояного фундаменту, узвичаєних понять, схвалених принципів» [5, с. 18]. З нетерпінням чекаючи визволення і маючи велике бажання прихилитися до руки своєї визволительки А. Толстої, Шевченко повторює якось слова легендарної бабусі: *«Широкий шлях із раю, а в рай вузьенька стежечка, та й та колючим терном поросла»* [9, с. 256]. Ще раз переконується в цьому, коли нарешті прибуває в Петербург, де знову потрапляє в терновий світ. Зображуючи цей період життя Шевченка, романіст твердить про бажання героя оселитися на березі Дні-

пра і бути нарешті знов «сином волі, правди!» [9, с. 366]. Зовнішні і внутрішні терни завадять його благополуччю як пересічної людини. Тобто сам герой в силу своїх психо-фізіологічних особливостей не може жити спокійно.

У тексті роману жодного разу не зустрічається словосполучення «терновий світ». Автор згадує терни, колючу ниву, чорну долю, липкі тенета, терновий шлях, але жодного разу в цьому контексті не зустрічається слово «світ». Для Василя Шевчука «терни» в зовнішньому щодо Шевченка світі — це кріпацтво, самодержавство, а звідси — відсутність свободи думки, свободи слова, соціальна несправедливість. Внутрішній світ персонажа роману В. Шевчука теж не позбавлений своїх «тернів». Це постійна «потреба горя», можливо, навіть як виправдання за те, що він на волі, а близькі йому люди — невольні. Це і постійна боротьба за волю — не лише особисту, а й усього народу.

Отже, обидва заголовки — і «Син волі», і «Терновий світ» — є символічними, тобто знаковими, в кожному з них знайшла відбиття авторська концепція життєвої і творчої долі Тараса Шевченка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барабаш Ю. «Я так її, я так люблю...» (Шевченкова Україна: словообраз, концепція, текст) / Юрій Барабаш // Сучасність. — 2003. — № 7–8. — С. 111–129.
2. Дзюба І. Царі. Монархія. Монархізм. Візія Тараса Шевченка / Іван Дзюба // Сучасність. — 2004. — № 9. — С. 76–90.
3. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / Оксана Забужко. — К.: Факт, 2001. — 160 с.
4. Наєнко М. П'ятиліття українського роману / М. Наєнко. — К.: Радянський письменник, 1985. — 268 с.
5. Сверстюк Є. Шевченко і час / Євген Сверстюк. — Київ; Париж: Воскресіння, 1996. — 160 с.
6. Ходорківський І. Д. Образ митця / І. Д. Ходорківський. — К.: Дніпро, 1985. — 140 с.
7. Чижевський Д. До світогляду Шевченка / Дмитро Чижевський // Українська мова та література в школі. — 1993. — № 3. — С. 35–38.
8. Шевчук В. Син волі: роман / Василь Шевчук. — К.: Радянський письменник, 1984. — 471 с.
9. Шевчук В. Терновий світ: роман / Василь Шевчук. — К.: Радянський письменник, 1986. — 573 с.
10. Шкаровська І. І. Оксана Іваненко. Літературно-критичний нарис / І. І. Шкаровська. — К.: Веселка, 1969. — 166 с.

11. Шудря Н. Стежками тернової доли / Наталія Шудря // Друг читача. — 1986. — 6 березня.

**«СЫН ВОЛИ» И «ТЕРНОВЫЙ МИР» ВАСИЛИЯ ШЕВЧУКА:
СИМВОЛИЧНОСТЬ ЗАГЛАВНЫХ МОДЕЛЕЙ**

Наталія Погосян, соискатель

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

В статье проанализированы заглавия «Сын воли» и «Терновый мир» В. Шевчука с целью определения типов названия и функций заглавий в мире произведений. Доказано, что названия диалогии являются однотипными по структуре и образному отображению авторской концепции. Заглавия В. Шевчука представляют одну модель заголовочного комплекса. Исследованы история возникновения заглавий, частота использования заголовочных слов в тексте, проекции смысловых концептов в художественных произведениях.

Ключевые слова: заглавие, Тарас Шевченко, главный герой, роман, символичность, Василий Шевчук, концепт, воля, терновый путь.

**«THE SON OF LIBERTY» AND «THE BLACKTHORN WORLD»
BY VASIL SHEVCHUK: SYMBOLITY OF TITAL MODELS**

Natalia Poghosyan, applicant

Tcherkasy national university of the name of Bohdan Khmelnytsk, Ukraine

The article explains the relevance of the title studying as a dominant among the framework components and the first signal sign about the artistic text. The names of domestic and foreign scholars who were engaged in the study of header models of artistic works are mentioned.

The study of the titles of the novels «The Son of Liberty» and «The Blackthorn World» by Vasyly Shevchuk is argued with the necessity of their research. Therefore, the task of the research is to trace the history of the emergence of the titles; to define the model of the title based on existing typologies of tital-final complexes; to research the artistic functions of the titles.

The titles of «The Son of Liberty» and «The Blackthorn World» are the same in terms of structure and a figurative reflection of the author's concept. Both titles convey the author's vision of life of one of the fundamental figures of national writing Taras Shevchenko in a metaphorical form.

It was investigated that the first part of the dilogy was originally a part of the V. Shevchuk's biographical story «The Sails» (1964), but the words «liberty» or common-root words are almost absent. Instead, in the novel «The Son of Liberty» all derivative words from the word «liberty» occur about 250 times. Such frequent usage of one of the title words fulfills the function of «twenty-fifth frame» and indicates the key of understanding of the author's idea, demonstrates the pathos of the work.

The main fragments of the novel are analyzed. The idea of freedom in the understanding of the character is read here. It turns out that Taras Shevchenko's concept of freedom is reproduced in the novel in several dimensions. The liberty of the character was formed

at the genetic level; and secondly, it points to the impossibility of physical limitation, the opposition of bondage. In all of the key episodes of the novel, T. Shevchenko's ambition for spiritual and physical expression, which points to the symbolic nature of the title, is traced.

It is established that the title of the second part of the dilogy also has nature symbolics. Taking into account the opinions of the reviewers of the «The Blackthorn World» and analyzing the text of the novel, we made conclusions about the semantic loading of the words of the title. The blackthorns for T. Shevchenko were both external circumstances of life and properties of the character of Shevchenko himself as the eternal seeker of the truth. It is noted that the author of the novel chose this form of expression as an internal monologue of the character for the best disclosure of the life of T. Shevchenko. Repeatedly the title «The Blackthorn World» is reflected in Shevchenko's texts, which are quoted in the novel. Such a method indicates the possibility of interpreting the «blackthorn world» as a blackthorn path of the main character to Ukraine.

Therefore, the titles «The Son of Liberty» and «The Blackthorn World» are symbolic and significant, in each of them the writer embodied his concept of understanding of Taras Shevchenko's life and his artistic destiny.

Key words: title, Taras Shevchenko, the main character, novel, symbolism, Vasyl Shevchuk, concept, liberty, blackthorn path.

REFERENCES

1. Barabash, Yu. (2003), «Іа так yii, ya tak liubliu...» (Shevchenkova Ukraina: slovoobraz, kontseptsiiia, tekst), *Suchasnist*, no. 7–8, pp. 111–129.
2. Dziuba, I. (2004), Tsari. Monarkhiia. Monarkhizm. Viziia Tarasa Shevchenka, *Suchasnist*, no. 9, pp. 76–90.
3. Zabuzhko, O. (2001), *Shevchenkiv mif Ukrainy. Sproba filozofskoho analizu*, Fakt, Kyiv [in Ukrainian].
4. Naienko, M. (1985), *Piatylittia ukrainskoho romanu*, Radianskyi pysmennyk, Kyiv [in Ukrainian].
5. Sverstiuk, Ye. (1996), *Shevchenko i chas*, Voskresinnia, Kyiv-Paryzh [in Ukrainian].
6. Khodorkivskiy, I. D. (1985), *Obraz myttsia*, Dnipro, Kyiv [in Ukrainian].
7. Chyzhevskiy, D. (1993), Do svitohliadu Shevchenka, *Ukrainska mova ta literatura v shkoli*, no. 3, pp. 35–38.
8. Shevchuk, V. (1984), *Syn voli*, Radianskyi pysmennyk, Kyiv [in Ukrainian].
9. Shevchuk, V. (1986), *Ternovyi svit*, Radianskyi pysmennyk, Kyiv [in Ukrainian].
10. Shkarovska, I. (1969), *Oksana Ivanenko*, Veselka, Kyiv [in Ukrainian].
11. Shudria, N. (1986), Stezhkamy ternovoi doli, *Druh chytacha*, 6 bereznia.

Стаття надійшла до редакції 17 лютого 2018 р.